

Mély kútba tekinték

Jámborné Balog Tünde, a kiemelkedő tehetségű, sokoldalú képzőművész, bár csak az utóbbi két évtizedben jelentkezett a magyar irodalmi nyilvánosság fórumain tárcáival, novelláival, majd elbeszélésköteteivel, patinás irodalmi múlttal bíró család leszármazottja. Reménytelen vállalkozás volna felsorolni az ezer szálát, amivel a dél-alföldi iparos-, lateiner család legtöbb tagja a magyar műveltséghez, és ezen belül is a magyar irodalomhoz kötődött. De munkássága megismeréséhez fontos tudnunk, hogy a mezővárosi, iparvárosi polgárságból, társadalmunknak abból az öntudatos és meghatározó rétegéből származik, abba kapaszkodnak írói világának gyökerei, amely a reformkortól kezdve az elmúlt két évszázadon át a magyar műveltségnek egyik jelentős ihletője és befogadója volt, amely nyilvánosságot, közönséget jelentett számára, és amelyet a XX. századi katalizmák mára szinte teljesen felmorzszoltak. Jámborné Balog Tünde, amikor saját családja bonyolult származási rendjét igyekszik felderíteni és megörökíteni, amikor tehát „az eltűnt idő nyomába” indul, a magyar közelmúlt e fontos társadalmi és történeti szereplőinek világát rajzolja meg. Nem jár töretlen úton, de a saját útján, miközben Krúdy, Móricz, Móra, Tömörkény, a nagy alföldi íróiskola alkotóinak hagyományát követi.

A XX. század második felének erőszakos történelmi-ideológiai harcainak során a polgár szó is deklasszálódott, évtizedeken át legfőljebb megbélyegzőként szerepelt irodalmunkban, és a polgári életforma, az alföldi magyar népességre annyira jellemző, „magabíró emberek” társadalmi kikerült a divatos irodalmi témák köréből. Ötven éven át következetesen folytatódott a hagyományos közösségek tudatos felszámolása, szétkergetése. A magyar társadalom a totalitarizmus különböző változatainak kiszolgáltatva élte a maga korlátok közé szorított, szerves kapcsolatrendszeréből kiszakított életét, miközben az ideológia az új „uralkodó osztályok” életre vizionálását követelte az íróktól, művészektől. A valóság azonban az ilyen erőszakot ellenáll, az emberi emlékezet, az írói képzelet abból táplálkozik, amit valóban megélt, azokat a történeteket, azokat a személyeket zárja a szívébe, az elméjébe, akik – bár ha vesztesékként is –, de örökül hagyták rá sorsukat, hitüket, szokásrendjüket.

– *A múlt század első felében születik egy kislány egy patinás délalföldi mezővárosban...*

– Az utolsó békeévben születtem, 1938-ban, az október 2-áról 3-ára virradó éjszakán, talán éjfél után, de lehet, hogy még előtte – sose tudom már meg az igazat – Hódmezővásárhelyen, bő egy esztendővel az után, hogy elsőszülött bátyám tíznapos korában meghalt. Mindössze egy szőke hajtincs maradt belőle egy selyempapírral bélelt gyufaskatulyában és a neve: Ádám.

Azt hiszem, már magzatkoromban megérintett a gyász, már akkor lázadni kezdtem az elmúlás ellen, és később minden törekvésem arra irányult, hogy megvédjem a mulandóságtól mindazt, amiről úgy éreztem: az enyém. Vagyis mindent. A festés alkalmasnak tűnt a kollektív tudat őrizte hagyományok felidézésére, de a személyes érzések, viszonyulások, emlékek csak sokszoros áttételen keresztül voltak megjeleníthetők vizuális eszközökkel. Nyilván ezért lépett be az életembe az írás, bár ezt csak így, utólag állapítom meg.

Amikor fiatalon festeni, az öregség küszöbén írni kezdtem, ösztönösen és spontánul cselekedtem: éppen volt egy híd a folyón, és átkeltem rajta.

(Magam is csak egy híd vagyok. Rajtam át jutnak el az ősök és utódok egymáshoz.)

Irodalomkedvelő szüleim a Tünde nevet szánták nekem, ám a magánkórház kis kápolnájában szolgálatot teljesítő fiatal pap tiltakozott a pogány név ellen, *nem lesz védőszentje a kislánynak*. Anyai nagyapám intézte a keresztelést, *legyen a keresztanyja után Éva a második neve*, okoskodta ki. A túlbuzgó káplánnak ez sem volt jó, mert Éva anyánk soha nem került a szentek karába. Nagyapám szeme akkor megakadt a sekrestyeasztalon elhelyezett naptáron. Október harmadika volt, Lisieux-i Kis Szent Teréz napja. Így lettem Tünde Éva Terézia, aminek rám nézve kellemetlen következményei lettek.

Első elemibe 1945 őszen Makón, az apácákhoz íratott be anyám. Tanítónőm Feller Mária Teréziána, a szegedi iskolanővérek főnöknője volt. Körülötte rend, tisztaság, biztonság. Fehérre sürolt padlójú, tüllfüggönyös ablakú tanterme a béke szigete egy felfordult világban. *Főnöknéni* egyforma mércével mért: mindenkit megtanított írni, olvasni, számolni, fogalmazni és helyesen írni, ki-kit a

„Tankó nagyszüeim eljegyzési képe (1903)”

képességei szerint, és a büntetés is kijárt származásra való tekintet nélkül, ha megérdemeltük. Hálás szeretettel gondolok rá, bár a nevem körüli bonyodalmakat ő indította el, mikor az értesítőmre és minden füzetemre így írta fel nevemet: Balog Terézia. Anyám és apám jót mulatott, én azonban összeomlottam, szerettem a nevet. Azt hittem, egyedül engem hívnak így, az én nevemből nincs olyan sok, mint a Jucikból, Marikból vagy Böskékből.

A *Terézia* név a gimnáziumig elkísért. Másodikos gimnazista voltam, amikor végül több kérvény, nyilatkozat, okmány segítségével sikerült a *Teréziától* megszabadulnom és a *Tündét* visszaszereznem. Az *Éva* azonban személyi igazolványomban, útlevelemben máig benne van, de sose éreztem magaménak.

A vezetéknevem sem volt problémamentes, pedig az aztán elég gyakori. Nyomdásznagyapám „h”-val írta, ahogy szokás, apám azonban egy hibás anyakönyvi kivonat alapján elhagyta a „h”-t, és így lettünk öcsémrel együtt mi is Balogok, amit büszkén viseltünk, hiszen felért egy predikátummal.

Amikor tizennyolc évesen férjhez mentem, a férjem nevét vettem fel, festőként és később íróként is Jámborné Balog Tünde-ként jelentkeztem. Ez tudatos választás volt. A név az ember legsajátosabb kísérlete az önmeghatározásra; a név megmondja, ki vagyok, származásomról, hovatarozásomról, identitásomról vall, és én azt gondoltam, hogy ez a forma a legalkalmasabb arra, hogy kifejezze szolidaritásomat férjemmel, akit 1949-ben egy koncepciós perben szervezkedés vádjával öt év fegyházra ítélték, ahonnan csak 1953 novemberében szabadult.

Talán volt még más oka is névválasztásomnak. Kislánykoromban csodáltam a múlt nagy művészasszonyait: Jókainé Laborfalvi Rózát, Déryné Széppataki Rózát, az író Beniczkyne Bajza Lenkét, és kamaszkorom kedvenc olvasmányainak fordítóját, Kosáryné Réz Lolát. Példaképeim voltak, bizonyára hozzájuk akartam hasonlítani. Névhasználatom elfogadtatása éppúgy nem ment simán, mint a keresztnévem visszaszerzése, szerkesztők és újságírók értetlen ellenállásába ütközött.

Amikor túl az ötvenen írni kezdtem, megfordult a fejemben, hogy elhagyom a *-né*-t, de aztán arra jutottam, hogy túl sok nő ír mostanában. Ha azt akarom, hogy megjegyizzenek, legjobb, ha kitarok az eddiginél. A nevemre nem mindenki emlékezik majd, aki olvas tőlem valamit, de azt biztosan megjegyzi, hogy *az a nő, aki az asszonynevét is használja*.

– *Műveidben gyakran kísérletet teszel arra, hogy megrajzold bonyolult családfád ágait-bogait.*

– Amikor most, hetvenen túlról visszanezék, életem szinte minden mozzanatában felfedezem a Mindezenható keze nyomát. Mintha szán-

dékosan helyezett volna különféle tájakra, miliókba, helyzetekbe, viszonylatokba, hogy felnővén legyen honnan méríteni. Nekem nem kellett devianciákba merülni, csavarogni vagy hajósinasnak állni, a világ házhoz jött hozzám, mint a tiszaujlaki öreghez, aki ki se mozdult a falujából, mégis vagy nyolc ország polgára volt életében.

Elbizakodottságnak tűnhet, de azt hiszem, hogy még az őseim is úgy válogatódtak össze, hogy többféle náció vére folyhasson ereimben, tipikus Kárpát-medencei keverék legyek. Anyai ágról csíki és udvarhelyi székely földművesek, tanítók, kántorok, valamennyien buzgó katolikusok – oldalágon két ferences szerzetes nagybácsi is – üldögelnek családfám ágain; van közöttük lengyel származék is, valamint egy románból magyarrá lett nevet viselő ükanya. Anyám elbeszéléseiből legplasztikusabban Simon dédszüleim alakja rajzolódik ki. A kiegyezés évében Kolozsváron, a Szent Mihály templomban kötöttek házasságot, és a XIX. század nyolcvanas éveiben hagyták el Erdélyt a hódmezővásárhelyi kántorság kedvéért. Anyai nagyanyám – az ő leányuk – házassága révén került vissza ismét Erdélybe.

„Örzi nagyanyámmal 1941-ben”

Így anyám is ott tölthette gyermekkorát; Brassóban, Hosszúfaluban, Gyulafehérváron nevelkedett, ahol Tankó nagyapám tanított. A trianoni békeszerződés számúzta őket; 1920-ban vagonlakóként kerültek át az anyaországba. Kézenfekvő volt, hogy Hódmezővásárhelyen telepedjenek le, ahol a *Főkántor Simon család* – így szerepelnek egy helytörténeti munkában –, köztisztelőnek örvendett.

Anyám Hódmezővásárhelyen érettségizett 1925-ben a híres református fiúgimnáziumban magántanulólóként, utána beiratkozott a szegedi egyetem orvosi fakultására. Tankó nagyapám kedvéért tette, aki így akarta fiúsítani lánynak született első és egyetlen maradt gyermekét, de anyám egy év után félbehagyta tanulmányait. Mégis jelentős epizód volt ez az életében – mondhatnám dramaturgiai szükségszerűség –, mert az egyetemen ismerkedett meg apámmal.

Apám Balogh ági felmenői iparosok és kertészek voltak, és általuk kerültek szerb, bolgár, cseh és szudétanémet feleségek a családba. (Róluk írtam azt a novellát – *Csoportkép nőkkel* –, amit Lázár Ervin vitt be a Hittelhez.) Apám anyja kálvinista makói parasztsaládból származott. Siket dédszüleim hét gyermeket neveltek föl – köztük Örzi nagyanyámat és húgát, novelláim Édesvicáját – a református ótemplommal szembeni öreg házukban, az eklézsia egykori ispotályában. Apám is itt született néhány nappal 1905 karácsonya előtt, és ennek a háznak a folyosóról nyíló, földes szoba-konyhájába költöztek be 1918-ban, amikor visszajöttek Békéscsabáról. Balogh nagyapám nyomdász volt, betűszedő és tördelő, a békéscsabai Tevan nyomda mettőrije az 1910-es években,

amikor a Tevan Könyvtár olcsó sárga füzeteit és a bibliofil Amatőr Sorozatot nyomták. Nagyapám maga is irogatott abban az időben, népies beszélyei a korabeli lapokban jelentek meg. (Örök két 1917-es újság-

„Anyámmal és apámmal 1953 körül”

kivágást, melyen nagyapám karcolatai Kosztolányi-versek mellett szerepelnek. Ennek a mozzanatnak valójában nincs semmi jelentősége – két idegen is elmegy az utcán egymás mellett –, mégis szívdobogató érzés. Ereklýe. Egyik tárgyiasult jele családom irodalmi vonzalmainak.)

Balogh nagyapám cikkeket is írt: bérkérdésekről szaklapokba, és a húszas évek elején *sajtó útján elköveztett izgatásért* tíz hónapig rendőri felügyelet alatt állt. Ennek következtében gyakran volt munkanélküli. Nagyanyám szó szerint a szájuktól vontta meg a falatot, hogy egyetlen fiukat – apámat – taníttathassák. Egy bádog teásdobozban gyűjtögette a piaczásból és pár hold földje árendájából összekuporgatott ezüst és arany koronásokat, és amikor apám az érettségi után bejelentette, hogy másnap keres valami munkát, kiborította a konyhaasztalra. *Dehogy mész te dolgozni, fiacskám, orvos löszöl, mész beiratkozni az egyetemre.*

Örzi nagyanyám kijárta a szegénység és a spórolás iskoláját, bablevesét, krumplisztáját mégsem saj-

nálta apám iskolatársától, a kamasz József Attilától. Fényképei alapján és ahogy visszagondolok rá, emlékezett a *Mamára*. Talán ezért kedvelték egymást. Apám írja visszaemlékezéseiben, hogy Attila nagyanyámat környékezte meg, ha szüksége volt segítségre: össze kellett öltetni nadrágján a lukat, vagy éppen kitétték az internátusból, és szállás nélkül maradt. Az örökké éhes árvát nagyanyám húgai is etették. Az ifjú költő egyiküknek ezzel az ajánlással ajándékozta a *Szépség koldusa* egy példányát: *Siket Mancikának, ama bévülről baracklevárral megkenegedett palacsintáért, hálás köszönetem jeléül Makón, 1923.*

január 17. József Attila. A füzetet nemrég százezer forintért vásárolta meg az egyik örököstől a makói múzeum. Vajon hány ebédre futotta volna belőle?

Attila sok időt töltött a Kálvin utcai házban, szinte családtagként járt oda, leveleit oda címezte, és az 1922-es esztendő utolsó hónapjaiban ott is lakott. Dédapám házából indult útjára a *Szépség koldusa* című kötet is. Amikor 1922 decemberében megérkezett a szegedi vonattal a könyvcsomag, a két fiú ide hozta az állomásról, és innen vitték szét az előfizetőknek. Apám példánya oda-veszett a háború alatt, de tudta kívülről a dedikációt:

*Balogh Jóskának, kenyeres-kujon pajtásomnak,
aki úgy pendül egy híron velem
Miként H mellett az A,
Micsoda diszsonancia!
Alvó Titánt legyeцske így gyötör:
Tagadja, hogy versem mily gyönyör:
Fülébe zengem büszke rímeit,
De ő dicséri rossz galambjait,
S hogy zseni vagyok el nem ösmeri,
Pedig naponta bömbölöm neki!*

– *Gyermekkorod kalandosra sikerült, nem véletlenül használtad jellemzésére a Gyerekkor bábele címet.*

– Kisgyerekkoromat jórészt a Dél-Alföldön és Máramarosban töltöttem (az akkori Magyarország legalacsonyabb és legmagasabb fekvésű területein), ahol apám előbb körorvos, majd tisztiorvos volt. Szinte eszméléssel egy időben tanultam meg, hogy az emberek sokféle nemzetiségűek, vallásúak lehetnek, többféle társadalmi csoporthoz tartozhatnak, és többféle nyelvjárásban, sőt nyelven beszélhetnek: anyám-apám irodalmi nyelven, anyai nagyszüleim szintén, de erdélyi ízzel, a makói rokonság ö-vel, a pitvarosiak tótul, a visóiak ruszinul és románul beszéltek, emellett hallottam németet, jiddist és oroszot is. Háborús tapasztalatokat is szereztem és megismertem a nélkülözést: a menekülésben savanyú fekete kenyéren, babon és gyümölcszelen éltünk, és az ellenséges hadtestek a völgyben fekvő falunk fölött lötték egymást.

A többféle vallás is evidenciaként vett körül. Makói rokonságom református volt, az erdélyi és vásárhelyi katolikus. Lutheránus tótok, görögkeleti ruszinok és románok, neológ és ortodox zsidók vettek körül. Gyerekkorom meghatározó élménye, amikor Makón, az iskolák államosítása után egy fagyos téli délelőtt beteretltek hozzánk a bezárt zsidó iskola növendékeit: pajeszos, fekete sapkát viselő kisfiúkat és copfos kislányokat. Mint a megriadt bárányok, remegve, védtelenül és kiszolgáltatottan álltak az őket hangos ovációval fogadó gyereksokaság közepette.

– *Ebben a környezetben kaptál rá az olvasásra, szeretted meg az irodalmat.*

– Első találkozásom az irodalommal a cigányok leégett sátoráról, a sárga liliomról és a vajda lányáról szóló énekszöveg lehetett, amivel anyám altatott, és azok a mondókák,

csalimesék, nyelvtörök, amikkel erdélyi nagyanyám ringatott, ha ölbe vett. Kedvenc mesekönyveim a *Saláta Sára* és Maeterlinck *Kék madara* volt, ám még iskolás korom előtt kinőttem a gyerekkönyveket. Alig múltam öt éves, amikor 1943-44 telén anyám felolvasta nekem a *Szent Péter esernyőjét*. A könyv a szépséges első kiadás volt, elefántcsontszínű félbörkötésben, tetején a tépett selymü piros esernyővel, Neogrády akvarelljével. A szalonban volt a helye, a zöld terítővel letakart zongorán, onnan hoztam át mindig ebéd után a nappaliba. A regény világát jól ismertem: Anka szolgálókkal, Müncz bácsikkal és nénikkel, özvegy tanítónékkal, snájdig Wibra Gyurikkal, szende Veronkákkal én is találkoztam, és szinte valamennyi szereplő mását meglettem a környezetemben.

1945 januárjában a menekülésből hazatérve Balogh nagyszüleimhez kerültünk Makóra. Ez így leírva csupán adalék az életrajzhoz, ami azonban mögötte van, valóságos odüsszeia. Väckisújfaluról 1944 utolsó napjaiban indultunk el Makóra, anyám és útítársaink gyalog, öcsém és én egy kétkerekű, egylovas kis kordén, dunnákba csavarva. Hét napig tartott az út a Körösökig a kihalt, behavazott országúton, szembe a felvonuló Vörös Hadsereg teherautókonvojával, és az még csak az út fele volt! Öcsödről egy gumirádlis stráf-kocsival utaztunk tovább, majd – miután a jármű összetört, mert személyautón száguldó szovjet katonák karamboloztak velünk –, lovas szánon érkeztünk meg Makóra.

Az utcát, ahová sok viszontagság után hazaértünk, akkor még Andrassy utcának hívták, később Mikes Kelemenre változtatták, de Balogh nagyszüleim eredeti XIX. századi nevén, Vizes utcaként emlegették, és nekem az is maradt máig. Eredetileg Marosmeder volt, a város egyik legmélyebben fekvő utcája, keleti végén a puri-

tán szépségű református ótemplom. Siket dédapám házával, a másikon az egykori Landesmann malom. Ettől egy sarokra állt Édesvicácék Gőzmalom utcai háza, s onnan már csak bakugrásnyira az apácák iskolája. Ezek voltak gyerekkori világegyetem meghatározó pontjai, és ide költöztem vissza férjjel és három gyerekkel a hetvenes évek elején.

Amint kicsit konszolidálódott a helyzet, anyám beiratkozott a Lakatos kölcsönkönyvtárba, ahol az államosításig – és a könyvek bezúzásáig – hűséges olvasók maradtunk. A sok ezer, egyforma szürke kötés különféle olvasmányokat takart: magyar és világirodalmat, klasszikusokat, limonádét, ponyvát és divatos bestsellereket, útleírást, detektívregényt, cowboy- és indiántörténeteket. Anyám továbbra is felolvasott nekünk: *Strogoff Mihályt*, a *Három testőrt*, az *Üvöltő szeleket*. A délutáni és esti könyvszeánszok évekig folytatódtak, de akkor már egyedül is olvastam. Az első elemi utáni nyáron átrágtam magam Heimburg *Az anyaszív* című háromkötetes, érzelgős regényén, és attól kezdve nem volt megállás. Mindent elolvastam, ami a kezembe került, a kedvenceimet többször is. Kedves olvasmányom volt például a *Winnetou*, Kertész Erzsébet regényes életrajza Elisabeth Barrett-Browningról, Ignác Rózsa *Róza leányasszonya*, Mollináry Gizella önéletrajzi ihletésű regényfolyama.

Amikor szüleim tétova kísérletet tettek olvasmányaim cenzúrázására, kezükbe adtam az iskolából éppen akkor hazahozott *Szülők iskolája* című brosúra-sorozat egyik füzetét, amelyben az állt, hogy hagyni kell, hadd olvasson a gyerek. Amit nem ért meg, azt úgymint abbahagyja, amit viszont megért, az nem árthat. Apámat meggyőztem, de anyám azután is a konyhaszekrény felső polcára, a levesestál mögé rejtette a szerinte nem nekem való kölcsönkönyveket, amiket termé-

szetesen azonnal kiloptam onnan, ahogy elment otthonról.

Tízéves koromra végigolvastam nagymama öccsének – elbeszéléseim *Pénztárca urának* – Jókai össze-
sét, és hozzáfogtam a nagy falathoz, a *Háború és békéhez*.

Könyvéhségem csillapítására szolgált Édesvicácék kis könyvtára is. Ékessége a Pallas Nagy Lexikon teljes sorozata volt, és Herczeg Ferenc összes műveinek díszkiadása. Mellettük a Pesti Hírlap Könyvek nyújtottak igen változatos szellemi táplálékot, valamint a *Színházi élet* és a *Délihábó* két világháború közti számai, és amit legjobban szerettem, a *Vasárnapi Újság* két évfolyama az 1900-as évek elejéről. Ebben hirdette hajnövesztőjét Csillag Anna, és jelent meg folytatásokban Keller Helén, a siketnéma vak leány és hűségese tanítónője amerikai sikertörténete.

Saját könyveim is voltak. Tankó nagyapámtól a Szépmíves Céh háborút átvészelt néhány kötete, Balogh nagyapámtól a *Tolnai Lexikon*, a *Tevan Könyvtár* füzetei és az *Amatőr sorozat* néhány darabja maradt rám, köztük Krúdy 1916-ban megjelent *Aranykéz utcai szép napok* című novelláskötete. Ezekből tanultam meg, hogy a könyveket nemcsak olvassuk. Színük, szaguk, súlyuk, kötésük van, egy csomó érzékelhető tulajdonságuk a tartalmukon kívül, ami aláfesti az olvasottakat.

Szerettem a verseket. Sokat meg is tanultam, például a *Toldi* nagy részét, Arany- és Villon-balladákat, József Attilát, Radnóti, Kosztolányit, Juhász Gyulát, Apollinaire *Kikericskékjét*, Thomas Hardy *Kerti székjét*, népdalákat és sok más. A gyerekeimet kis korukban ezekkel altattam. Ma már csak töredékeket tudok felidézni belőlük, de azt hiszem, az elfelejtettek hitt költemények sem vesztek el; beépültek a nyelvembe, mint minta és mérték, és kovászként most is itt vannak bennem.

Tíz-tizenkét éves lehettem, amikor apám kezembe adta az *Így írtok tít*. Hosszú ideig ez volt az én irodalomtörténetem, később Szerb Antal váltotta fel. Sok íróval Karinthy-nál találkoztam először, bár voltak korábbi ismereteim is. Balogh nagyapám könyvei között három Kosztolányi-kötetet is

„Érettségi (1956)”

találtam – köztük a *Szegény kisgyermek panaszait* –, Somlyó Zoltántól megvolt az *Északra indulok*, egy iskolai papírgyűjtési akció alkalmával pedig elemeltem a hulladékhalomból Babits *Levelek Irisz koszorújából* című verseskönyvét; szó szerint ronggyá olvastam őket. Még ma is tudok idézni belőlük. Napokig mondogattam magamban ilyen sorokat, hogy *Ó, hölgyek hölgye: délvirág! / Ó, völgyek völgye: mély világ! / Te sirkő fölé vont virág, / nézd, most jön fel a holdvilág*. Vagy: *A rút varangyot véresen megöltük. Ó iszonyú volt. Vad háború volt. A Laodameia pedig – a királynő, aki asszonykézzel vasat kíván hajlítani* – lenyűgözött!

Kölcsön kaptam az *Örök barátainkat*, valahonnan került egy Ady-kötet, később egy József Attila- is. Tankönyvek helyett ezeket vittem magammal a gimnáziumba, és a pad alatt verseket olvastam. Voltak is konfliktusaim emiatt, de szerencsére megosztott

figyelmem volt, és ha felszólítottak, mindig tudtam, hogy miről van szó.

Ekkor már én is írtam verseket, és egyszer a strandon megmutattam néhányat Lator Lászlónak, aki akkor Körmenden tanított, a nyarakat azonban itthon töltötte. Jónak találta őket, és további írásra buzdított. Később, a hetvenes-nyolcvanas években Lator felelevenítette a kamaszkori barátságát, ami férjemhez kötötte – a negyvenes években Beregszászon együtt jártak gimnáziumba –, és feleségével, Pór Judittal mindig meglátogattak minket is, ha Makón jártak Lator szüleinél. Tetszetek nekik batikképeim. Lator kárpitoknak nevezte őket, és a hetvenes években két kiállításomat is megnyitotta. Szülei halála után jobbára csak Judit jött, ha sürgős írivalója volt, makói sógornőjéhez vonult vissza, és élete végéig ápolta velünk a barátságot. Akkoriban kezdtem el írni, de nem szóltam nekik róla. Szomorú tény: az első prózám, ami Lator kezébe került, Judit nekrológja volt.

Egy-egy irodalmi est után Latorékkal más írók is eljöttek hozzánk. Vendéünk volt többek között Kormos István, Fodor András, és az ugyancsak kárpátaljai iskolatárs, Kiss Ferenc irodalomtörténész, aki nem sokkal tragikus kimenetelű betegsége előtt kiállítást szervezett nekem az Eötvös Kollégiumban, a Ménesi úton.

A gimnáziumban a kötelező orosz mellett angolt tanultam – az ötvenes években az volt nálunk a szabadság nyelve –, és egy angol versgyűjtemény költeményeit fordítottam. Úgy képzeltem, hogy érettségi után egyetemre, angol–magyar szakra megyek, és műfordító leszek, Szegeden azonban abban az évben nem indult angol szak, és apám nem akart elengedni Pestre, féltett. Egyébként is azt szerettem volna, hogy orvos legyek, *az orvos a jég hátán is megél*, mondta, de nem az anyagiakra gondolt – nem érdekelt a pénz –, hanem háborús tapasztala-

latai alapján arra, hogy egy orvost a legnyomorúságosabb körülmények között is eltartanak a betegek. (Apám rendfokozat nélkül vonult be katonának, és közlegényként, egy vasutas század orvosaként szolgált az általa örültségnek tartott háborúban. Egészségügyi osztagának tagjai rangban mind fölötte álltak. Szerelvényük a Felvidéket és Csehországot járta; lebombázott állomásokon állították helyre a közlekedést és hírközlést. Apám mindenütt ellátta a civileket is, akik az orvos hírére megrohmozták vasúti kocsiban berendezett, jól felszerelt rendelőjét, és hálájukat különféle adományokkal: enni- és innivalókkal fejezték ki.)

Hagytam magam rábeszélni, és a szegedi orvostudományi egyetemre jelentkeztem, de jeles érettségi bizonyítványom ellenére nem mentem el felvételizni. Az irodalom töltötte be az életemet, és szerelmes voltam, nem tudtam elképzelni, hogy öt évet egy számomra teljesen érdektelen dologra pazaroljak. Apám akkor már átjárt Hódmezővásárhelyre; az akkor szervezett közegészségügyi-járványügyi állomás felügyelője lett, az országban elsőként foglalkozott település-egészségüggyel. Hajnalban indult, este ért haza, nem tudott törödni velünk, a háztartás és a gyerekek anyám hatáskörébe tartoztak. Október elején valami betegség miatt otthon maradt pár napot, akkor vette észre, hogy én sem utazom. *Mi az, ma nincs előadás?* – nézett fel a könyvből.

Megmondtam, hogy nem járok egyetemre. Apám nagyon dühös lett, de a büntetések – szobafogság, más eltiltások, valamint a későbbre jövődől *zöld villamos* – nem léptek életbe. (A zöld villamos az egykori jellegzetes, fővárosi utcai illemhely közkeletű neve volt. Apám mindig azzal fenyegetett, hogy ha így folytatom, nem lesz belőlem semmi, mehetek végcsészé nénihez a zöld villamosba.)

1956 októberét írtuk, és az események sodrában végül mindenki megfedekezett rólam.

– *Tizennyolcadik esztendő más életre szóló fordulatot is hozott számomra.*

– Zoltánt, a férjemet – akit nem lehet kihagyni ebből a történetből, mert több mint ötven éve biztos hinterlandja életemnek – tizenöt évesen ismertem meg. Ő huszonöt volt, és akkor jött ki a fegyházból, ahol a másodfokon rámért öt esztendőből négy és felet letöltött.

Rovott múltja nem rendített meg különösebben, akkoriban ez szinte természetes volt, gyakran lehetett hallani politikai okból elítélt ismerősökről. Apám egyik barátja és horgásztársa épp, hogy hazajött a deportálásból, amikor egy könnyelműen elmondott Rákosi-viccért három évet kapott. Egy rokonfiút pedig ugyanabban az ügyben ítélték el, amelynek Zoltán a hatodrendű vádlottja volt. A vád: a népi demokratikus államrend elleni szervezkedés. A vádlottak – több mint húszan –, néhány katonatiszt kivételével diákok. Többségük egyetemista, de akadt középiskolás is közöttük. Bűnösségük legfőbb bizonyítéka az volt, hogy nem tudták ártatlanságukat *hitelt érdemlően* bizonyítani. Az ügy elsőrendű vádlottja a 298-as parcellában nyugszik, a többiek pedig egész életükben viselték a bélyeget.

Zoltán Szegeden volt harmadéves orvostanhallgató, épp élettan szigorlatra készült, amikor 1949 nyarán letartóztatták. Nem érte váratlanul, mert makói baráti körének jó néhány tagját addigra már lefogták. Hárman megszöktek és disszidáltak, ám helyettük a szüleiket vitték be. Zoltán sejtette, hogy rá is sor kerül, ezért elébe ment sorsának: pünkösdre hazajött, nem akarta, hogy a szüleit bántódás érje. A klasszikus, sokak által leírt forгатókönyv szerint történt minden. A pünkösdi bál utáni

hajnalban civil ruhás ávosok jöttek érte. Egy kis beszélgetésre viszik, mondták, mikor feltuszkolták a vöröskereszttel álcázott, befüggönyözött autóra, azután hónapokig senki nem hallott felőle semmit. Apját már másnap elbocsátották állásából – irodaigazgató volt a megyénél –, és ezt követően sehol sem alkalmazták. Idénymunkából tengődött feleségével együtt. (Nyomorúságos helyzetük csak akkor javult valamelyest, amikor a rabokat munkára vezényelték, előbb a Miskolc melletti Dudujkára, az egyetemi várost építeni, majd az oroszlányi bányába, hogy segítsenek megnyerni a széncsatát. Mindkét helyen teljesítménybért fizettek, amelynek nagyobb részét ugyan az ellátás fejében levonták, de ami megmaradt, azt haza lehetett küldeni.)

1953 késő őszen engedték ki Zoltánt feltételesen, és egy hónap múlva, a téli napfordulón, a kihalt makói korzón ismerkedtünk meg. Az időjárás szimbolizálta a kort: estebe hajló, dermesztően hideg délután, jeges szél támadott ránk minden sarkon, és egy lélek se járt hármunkon kívül az utcán. Barátnőm mutatta be, akinek szegről-végről rokona volt. Közhelynek tűnhet, de első látásra beleszerettem, és akkor mindjárt elhatároztam, hogy hozzá megyek feleségül.

Ezzel azonban még várni kellett. Tíz év korkülönbség volt köztünk, kislánynak nézett (az is voltam), és időbe telt, mire észre tudtam vettetni magamat vele. Egyébként sem volt abban a helyzetben, hogy nősülhesen. Ez később se sokat változott, megbélyegzett volt és maradt, a rendszer nemkívánatos elemnek tekintette. Évekig segéd munkásként dolgozott, majd rakodó lett egy építőipari ktsz-ben. Az egyetemi tanulmányok folytatásáról nem is álmodhatott, bár 1956 nyarán az akkori egészségügyi miniszter megpróbált közbenjárni

érdekében, ám a kapuk előtte is bezárultak, mert a dupla nullás ügy irataihoz sem lehetett hozzáférni.

Később, amikor már házások voltunk, más karokra is jelentkezett – a történelem és a jog érdekelt igazán –, de a sikeres felvételik ellenére helyhiányra hivatkozva mindig elutasították. Közben cserépkályhás szakmunkás lett, és noha nem rendelkezett különösebb technikai érdeklődéssel, pallérozott agyával mindig ki tudta ciz-cizolni a legjobb hatásfokú belső szerkezetet; kályháinak híre lett a városban. Később elvégezhetette az építőipari technikumot. Technikusként is a hétvégeken kályhákat rakott, fusizott, mint minden rendes melós, kényszerpályán mozgott egész életében. Priusza, amin akkoriban nem változtatott sem amnesztia, sem erkölcsi bizonyítvány, egész életünket végigkísérte.

Harmadikos gimnazista voltam 1954 őszén, amikor Zoltán udvarolni kezdett nekem. Bizonyára sokan felfigyeltek ránk, mert tavasszal szüleimmel együtt behívtak a gimnáziumi igazgatóhoz. Ketten mentünk anyámmal. Az igazgató, egy kiugrott jezsuita – nyilván felsőbb utasításra – arra akart rávenni, hogy szakítsak, különben kereshetünk más iskolát. Nem erkölcsi kifogásai voltak – nem is lehettek, nem volt miért –, más-honnan fűjt a szél. Arról akart meggyőzni, hogy egy fizikai munkás, pláne börtönviselt ember nem való hozzám. Hiába volt minden igyekezete, nem ígért meg semmit.

Őszre enyhült a szigor, és nem tanácsoltak el az iskolából. 1956 nyarán, az érettségim azonban néhányunk továbbtanulási esélyeit igyekeztek

lerontani. Az osztály legjobb matematikusát például megbuktatták történelemből. Az apja egykori csendőr volt, és bár szülei még a háború alatt elváltak, származása beárnyékolta iskolás éveit. Egy másik osztálytársas-

„Zoltánnal (1968)”

mat, akinek orvos szülei az ötvenes években is vallásosak maradtak, rosszul sikerült angol írásbelije után nem engedték szóbelire, a kettést kellett vinnie tovább a felvételire. Az én kitűnő bizonyítványomat egy biológia négyessel rontották el. A cél nyilván a még rosszabb jegy volt, de hibátlanul feleltem, és a rám záporozó kérdéseket is megválaszoltam. A kérdésözönt végül az elnök – az irodalmár Osváth Béla – állította le, akinek szimpátiáját elnyertem József Attila költészetéről szóló feleletemmel, de az ötöshöz még az ő közbenjárása is kevés volt. A proletárhatalom apparátusa az alattvalók életének legapróbb részleteibe is beleszólt.

Miután nem jártam egyetemre, és kisvárosban éltem, amit épp, hogy csak meglegyintett a forradalom szele, nem voltam cselekvő részese, csupán együtt érző tanúja az eseményeknek. Zoltán szándékosan igyekezett távol tartani a történésektől. November negyediké után a végkifejtetlenség nem voltak illúziói – a börtönben a magyar értelmiség elit-

jétől tanulta meg a történelmi tisztánlátást: Dudujkán például a szegedi egyetem jogfilozófia professzora társaságában talicskázta a cementet. Nem akarta, hogy az én életem is úgy törjön derékba, mint az övé.

1956 nyarán és őszén tehát otthon ültem Makón, hallgattam a híreket, és lázadó hangú verseket írtam, amiket szeptember elején elküldtem Tamási Lajosnak, az *Irodalmi Újság* szerkesztőjének. Válaszát még a forradalom kitörése előtt megkaptam. Tetszenek, írta, de most nem ér rá foglalkozni velük, majd jelentkeztem újra,

ha csendesebb idők jönnek. A verseket és a levelet később hiába kerestem otthon hagyott irományaim között, apám a forradalom leverése után gondosan elégetett minden gyanús írást és újságot.

1957. január 7-én házasodtunk össze. Akkor még nyitva volt a határ és naponta jöttek a hírek barátok, osztálytársak disszidálásáról. Mi is el akartunk menni – a párizsi Notre Dame-ba terveztük az egyházi esküvőt –, de jobbnak láttuk hivatalosan itthon egybekelni. Anyám örült, apám azonban – rá jellemzően – megpróbálta Zoltánt lebeszélni a nősülésről, mondván, hogy nagy nyűgöt vesz a nyakába velem. Házasságunk egyébként apám karrierjét is megakasztotta, a következő tizenöt évben elfelejtettek róla. Beosztott felügyelő maradt a nyugdíjazásáig, de – és ez megint csak jellemző volt rá – soha nem érezte, hogy neheztelne ránk ezért. Én is csak sokkal később jöttem rá, hogy mit vesztett, és sok más összefüggést is mostanában fedezek fel. Amíg benne éltem, én magam is a rendszer

természetének tulajdonítottam, hogy úgy bánik velünk, ahogy bánt. A pálya szélére, *peremlébe* szorított, mégis kivételezett helyzetbe kerültem a festésnek köszönhetően: többfelől is akadtak támogatóim. Egyesek maguk is mellőzöttek voltak – mint például a katedrójától megfosztott Bálint Sándor. Mások – mint Solymár István, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgató-helyettese – úgy látszott, hogy fűtyültek a korlátokra. Megint mások a lelkiismeretüket nyugtatták azzal, hogy jót tesznek velem.

A villámesküvő után néhány nappal nekivágtunk a határnak. A Gondviselésnek azonban nyilvánvalóan más szándékai voltak velünk, mert eltévedtünk a ködös, fagyos januári éjszakában és körbe jártunk, mint a klasszikus hófúvásos történetek hősei. Hajnalig tapostuk a csikorgó havat, elképzeltük, hogy odaát is jártunk, de visszatévedtünk, és virradatra kikötöttünk ott, ahonnan elindultunk.

Szerencsénk volt. Családunkon kívül senki sem tudott kalandunkról, így nem lett következménye. Zoltán egy darabig még tervezte az utat – ő tulajdonképpen minden lehetőségét elvesztette az itthon maradással –, de én megfáztam a határkerülésben, beteg lettem, pár hét múlva pedig kiderült, hogy gyereket várok, és ez minden más elhatározást átírt.

Azt hiszem, valójában én magam voltam az akadály: igazán soha nem akartam elmenni. Túl nagy lehetett bennem az ellenállás, nem tudtam elszakadni itthonról. Persze, az akkori bezártságtól is szenvedtem, kikitört rajtam a klausztrófóbia, mert a vasfüggönyön még a madarak se tudtak átjutni, én meg utazni szerettem volna, világot látni. De nem akartam végleg kitépni a gyökereimet, bár akkor még nem tudtam, hogy a magyar nyelv és kultúra számomra az éltető közeg, amelyből inspirációt, ihletet meríthetek. Erre először három évvel később Prágában jöttem

rá, első külföldi utunkon, ami mindkettőnk számára hihetetlen élmény volt, mert megajándékozott a szabadság csalóka illúziójával. De én valami mást is kaptam: magyar voltom teljes és tökéletes átélését a behavazott Hradzsinban a Kolozsvári testvérek váratlanul megpillantott Szent György szobra előtt.

Közös életünket nagy hendikeppel kezdtük. Nem volt se lakásunk, se végzettségünk, se állásunk. Zoltánt egy hónappal az esküvőnk után küldték el a homokkotró vállaltól, ahol akkor dolgozott. Ideiglenesen beköltöztünk apósomék ebédlőjébe – kétszobás társbérleti lakásuk volt –, és aztán végleg ott maradtunk. A velük való együttélésnek voltak árnyoldalai, de tagadhatatlan előnyökkel is járt: nem kellett a háztartással foglalkoznom, és a gyerekeket nyugodtan rájuk hagyhattam, az ő jóvoltukból dolgozhattam, festhettem és tanulhattam.

A sikertelen disszidálási kísérlet után állást kerestem, de a kapuk zárva voltak előttem, sehol nem akartak alkalmazni, pedig akkor az érettségi többet ért, mint most, könnyen el lehetett vele helyezkedni. Zoltán előélete azonban láthatatlan auraként kísért.

Nemsokára elkezdődtek a letartóztatások – a biztonság kedvéért hetekig rokonoknál aludtunk –, de a Gondviselés ismét örködött fölöttünk: Zoltán barátai mind elmentek, túl voltak ekkor már hét határon, nem volt, akivel gyanúba keverhették volna őt, a kétes elemet. Nyárra sikerült új munkát találnia: kocsikísérő majd segédmunkás lett egy építőipari ktszben, ahova címfestő ipari tanulónak 1959-ben engem is felvettek.

– *Ez a nem éppen magasba ívelő fordulat lett tulajdonképpeni pályakezdemés.*

– Akkor vezették be az érettségizettek rövidített képzését, nem kellett iskolába járnom, csak negyed-

venként vizsgáznom. Másfél év alatt megszereztem a szakmunkás bizonyítványt. Inas időmben merőben új ismereteket szereztem nemcsak a szakmáról és a fizikai munkás státuszról, hanem az emberekről és a világról is. A kiszorítottság, a peremlét előnnyel is járt, onnét messzebbre lehetett látni, mint a centrumból. A festék- és terpentinszagú műhelyben eltöltött másfél év más változást is hozott: eltávolított az írástól; a toll helyett az ecsetet adta a kezembe.

Mindig is sokat rajzoltam. Kislánykoromban festő akartam lenni, a gimnáziumban azonban éppen akkor szüntették meg a rajztanítást, amikor odakerültem, és a képzőművészet iránti érdeklődésem – bár megmaradt –, háttérbe szorult az irodalom mögött.

A címfestő műhelyben megismerkedtem a festőanyagokkal, a festészet technikai részével, és autodidakta módon hozzáálltam az alkotáshoz. Tájékoztatókat, portrékat és csendéleteket festettem, és nagyon sokat rajzoltam. Szerepeltem egy-két helyi kiállításon is, de nem voltam igazán elégedett magammal, egyre jobban éreztem az iskola hiányát. 1964-ben baráti segítséggel bejutottam rajz-földrajz szakra a szegedi tanárképző főiskola levelező tagozatára. Hathetes volt a kisebbik lányom, amikor első – politikai gazdaságtan – vizsgámra mentem. Tanárnő barátnőm ajánlására és rábeszélésére egy év múlva már tanítani is kezdtem az egykori makói katolikus iskolában, ott, ahol valamikor én is tanultam. Az emeleti folyosó bádogg ablakpárkányának zugában, egy lassan terjedő rozsdafolt alól még áttetszett a nevem; kislányként írtam oda sok évvel azelőtt.

1968-ban fejeztem be a főiskolát, és a következő évben a makói József Attila Múzeum megrendezte első önálló kiállításomat, amit Solymár István, a Magyar Nemzeti Galéria akkori főigazgató-helyettese nyitott meg. Akkor már nem táblaképeket

festettem: egy sajátos textilműfaj, a batik és a népköltészet segítségével rátaláltam a saját festői világomra. A nagy, dekoratív foltokra, határozott körvonalakra, feszes kompozícióra épülő ábrázolásmód tökéletesen megfelelt a népi és bibliai témáimnak, a szakaszos kivitelezés pedig a sokféle igénybevételtől fel-

„Gyerekeink: Klári, Pali és Zizi (1970)”

szabdalt napirendemnek. Az iskola, a szakörök vezetése, a tanulás mellett ott voltak a gyerekeim, ápolásra szoruló öregeink, majd jöttek az unokák, és végül a háztartás is rám maradt. Volt idő, amikor naponta kilenc személyre főztem. Ha eljutottam odáig, hogy a megtervezett kompozíciót fel tudtam rajzolni a vászonra, a konyhasztal sarkán, egy rajz-

táblán, az anyagot mindig arrébb húzva, főzés közben is tudtam vizszolni. A festékebe mártás volt a nehezebb, mert a nagyobb darabokat a fürdőkádban festettem, és a festékolatot utána vissza kellett merni a kannákba, a takarításról nem is beszélve. (Az is megesezt, hogy több kisebb darabon dolgoztam egyszerre, és a festéket a lavórban hagytam másnapig. Így történt meg a jellemző eset, hogy egy reggel a mosásra összekészített gyerek- és férfizoknikat – vagy harminc párat – a fekete festékben találtam.)

Eleinte bolti vásznakat használtam, de a nagyobb mérethez túl vékonyak voltak. Solymár István feleségének, Magdinak volt néhány Csíkszeredából való háziszőttés kendervászon konyharuhája; neki jutott eszébe, hogy próbáljam ki. Jó ötlet volt; sokkal jobban festődtek, mint a

bolti pamut- és lenvásznak, és vasalás után gyönyörű fényük lett. Ettől kezdve csak háziszőttés lepedőkre, abroszokra és törülközőkre festettem. Minél régebbiek voltak, annál szebb volt a texturájuk. Ezek a több generációt kiszolgált vásznak emberi sorsok letéteményesei: őrzik egykori használóik testének lenyomatát, nekem csak elő kellett hívni a láthatatlan képeket.

– *Nekem úgy tűnik, hogy a néphagyományon túl a fametszés művészetével tart rokonságot festői stílusod.*

– A hatvanas években csodálatos reneszánsza kezdődött Magyarországon a népművészetnek. Mintha ötvenhat elfojtott szelleme ebbe reinkarnálódott volna: népdalkörök, táncházak, önkéntes néprajzi gyűjtők élesztgették a már elparentált nemzeti öntudatot, népi kultúrát, és mindez a magas művészetben is megjelent, tanú rá Nagy László, Kormos István és Juhász Ferenc költészete vagy a

Vásárhelyi Iskola revelációszámba menő őszi tárlatai.

Természetes volt, hogy én is fölfedezem a néphagyományt, népköltészetet, népszokásokat, és mint szellemében rokont, a magyar középkor művészetét; vaskos és mégis lélekkel teli falusi templomokat, román kori és gótikus freskó- és szobortöredékeket, mindenben azt a sajátosan magyar vizuális nyelvet keresve, amiről Fülep Lajos írt Izsó Miklós terrakotta szoborvázslatai kapcsán, és Solymár István beszélt az általa legmagyarabb festőnek tartott erdélyi Nagy István művészetét elemzve. Solymár hasonlólt vélt felfedezni az én textiljeimen is, ezért ajánlotta fel a segítsé-

gét, amikor Makón járva meglátta népdal- és népballada-sorozatom első darabjait.

A hatvanas évek közepétől művelt és széles látókörű pap barátokra tettünk szert, és élete utolsó, legtermékenyebb évtizedében csaknem hetente megfordult nálunk a szakrális néprajz nagy tudósa, Bálint Sándor. Zoltánban a sorstársat, bennem a néphagyomány folytatóját, gyerekeinkben a saját, meg nem született unokáit találta meg. Jó sorsom később Erdélyi Zsuzsannával is összehozott. Mindketten nagy hatással voltak rám. Lenyűgözött sokoldalúságuk, műveltségük, bölcsességük, egyszerűségük, tudósi és emberi minőségük, hitük, és nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy mindketten vállalták egy-egy kiállításom megnyitását. Később pedig, hogy Erdélyi Zsuzsanna hetvenedik születésnapját a KÉSZ Előpatak utcai székháza kiállítótermében az én tárlatommal ünnepelte.

A *Honismeret*et vagy negyven évig szerkesztő, a csángók néprajzával foglalkozó Halász Péter feltucatnál is több kiállításomat ajánlotta a közönségnek, és barátságunk búvópataként van jelen életemben azóta, mióta Domokos Pál Péterrel együtt megnézte 1970-es pesti tárlatomat, és ismeretlenül meghívott kiállítani Sárospatakra, a várba egy néprajzi konferencián. (Ott láthattam és hallhattam egy irodalmi esten Nagy Lászlót. Felejthetetlen élmény volt.)

Még gyerekkoromban ismertem meg az akkor gimnazista Trogmayer Ottót, a neves régészt, aki Szegedre kerülése után, megyei múzeumigazgatóként többször is lehetővé tette, hogy kiállításom nyíljék a szegedi múzeumban. Később ő szervezett számomra Németországban és Szófiában is kiállításokat.

Pártfogó barátokban, szellemi társakban tehát nem szenvedtünk hiányt (mert a barátok mindkettőnk barátai voltak, és Zoltán lehiggadt bölcsessége legalább annyira vonzotta őket, mint az én lobogásom). Ez segített abban, hogy ne érezzem magamat bezárva a láthatatlan falak között, melyek létéről ugyan senki nem beszélt, de mindannyiszor tudomást szerezhettem róluk, valahányszor megpróbáltam kitörni a számomra engedélyezett keretek közül. 1970 és 1990 között négyszer vagy ötször kértem felvételemet a Művészeti Alapba, de következetesen elutasítottak, pedig olyan tekintélyes művészek vetették latba befolyásukat értem, mint Kokas Ignác és a szobrász Somogyi József. A ürügy hol műveim alacsony színvonala – *nem üti meg egy főiskolai vizsgamunka színvonalát* –, hol a *műfaji eltérések*, máskor *művészi zsákutca*ba kerülésem volt.

Ennek ellenére 1971 és 1990 között minden évben meghívtak a hódmezővásárhelyi Őszi Tárlatra, és kiállították egy textíliát a Tornyai

Múzeumban. No, nem a világos és tágas földszinti termekben, hanem többnyire a lépcsőházban, vagy egy ablaktalan, homályos, szűk kis átjáróban, az emeleten. Eldugtak, de legalább jó társaságba kerültem: rendszerint a Tóth Menyhért ugyancsak egyetlen művével szembeni falra.

Legtöbb batikkárpitóm irodalmi indíttatásra készült. Ezt az irodalmiságot minden lehető alkalommal föl is rótták nekem a szakmabeliek, pedig az irodalomból vett téma ürügyén a lét alapkérdései és alapélményei foglalkoztattak: szerelem, születés, hűség, haza, hit, harc, gyűlölet, gyász, árulás, halál. Főleg a népköltészetből és a Bibliából merítettem. Első kiállításom címe *Népdalok és népballadák* volt, lepedőnyi vásznaimon többek között Júlia szép leány, Kádár Kata, Kőmíves Kelemenné, Kerekes Izsák és székely regesek jelentek meg. Sorozatot festettem nyelvemlékekből, archaikus népi imákból, táltosfiú-hiedelmekből, Krúdy *Álmoskönyvé*ből, Lorca *Torreádorsiratójá*ból, Weöres gyerekverseiből. Anyám és apám évekig tartó betegsége és haláluk fordította érdeklődésemet családom múltja felé, aminek eredménye a *Képek a családi albumból* és a *Mély kútba tekinték – gyermekmondókák* című sorozatom lett.

A romániai falurombolás hírére támadt megrendüléséből született a mintegy húsz darabos *Erdélyi kálvária*, középpontjában a *Csángó pieta* négyalakos nagy kompozíciójával. Körülötte mint sírjelek, sztelék sorakoznak a kétméteres, egy szélnyi széles vásznak, rajtuk a holtak: a *Kászoni párka*, a *Kiállítás Csikból* és a *Gyimesi fészület* parasztemberei, a *Kalotaszegi menyecske*, a *Máramarosi rabbi*, a *Csángó és a Szász szibilla*, a *Kászoni pásztor*, a *Torockói menyasszony*, a *Szénagyűjtő asszony Széken*, a *Gyimesi sirató* és az oszlophoz kötött *Áldozat*. A sort a gyulafehérvári székesegyház *Szent Mihály*a kezdi a

rátámadó sárkánnyal, és *Ábel* zárja, az egyetlen élő a halottak között, kezében égő gyertya, körülötte a ditrói éjféli misén elengedett madarak.

A kilencvenes évek első felének termése a *Magyar mitológia*, benne mítikus alakokkal, *Nagy- és Kisboldogasszonnyal*, *Újhold*, *új királylyal*, táltosokkal, megszemélyesített fákkal és csillagokkal. Utolsó műveimen angyalok zenélnek és fújják az apokalipszis harsonáit, a legutolsó a holdat gyűjtő *Külvárosi éj*. 2005 óta nem volt a kezemben ecset, és nem tudom, lesz-e még valaha; hetvenkét éves vagyok, és az idő nem nekem dolgozik.

Bár a képzőművészet hivatalos szervezetei nem vettek tudomást rólam – kivéve azt a kis időt, amit elutasítással töltöttem –, közönségnek nem voltam híjával. Festői munkásságom negyven esztendeje alatt közel hatvan önálló kiállításom volt múzeumokban, kiállító termekben, művelődési házakban, templomokban, iskolákban, könyvtárakban. Mindig minden meghívást elfogadtam, kis falvakba is elmentem (Utoljára egy Bogárváros nevű tanyaközpont kicsiny templomába.) Volt tárlatom Németországban, Ausztriában, Bulgáriában és sok hazai városban, Budapesten öt alkalommal is, utoljára 2009 őszén a Szakrális Művészetek Hete alkalmából Budán, a gótikus Magdolna-toronyban.

Textiljeim iparművészeti technikával, de képzőművészeti igénnyel készült falképek, tulajdonképpen murális művek, nagy közösségi terekben lett volna a helyük, de megfelelő státus híján nem kaptam állami megrendelést, még festékhez is csak egy volt tanítványom révén juthattam.

Be kellett érnem néhány egyházi feladattal: batik pannókat, sőt még freskót is festettem néhány hazai és egy bécsi templomba, ezek közül azonban több is megsemmisült, a kisebbeket pedig ellopták vagy nyomuk veszett.

Közgyűjteménybe az *Álmos-könyv* tucatnyi darabja került; a Petőfi Irodalmi Múzeum vásárolta meg P. Brestyánszky Ilona és Krúdy Zsuzsa ajánlására. A Nemzeti Galéria is vett tőlem egyet, a Solymár halálára készült epitáfiumot 1976-ban, ami azonban utóbb eltűnt. A nyolcvanas években kölcsön akartam kérni egy kiállításra, de nem találták.

– *Nemcsak alkotóművészként szerezte magának hírnevet és megbecsülést, de szervező munkának is sok, elsősorban határon túlról érkezett pályatársad köszönhet a „művészet mólóján”, Makón eltöltött termékeny heteket, felejthetetlen és gondtalan művésztelepi alkotómunkát.*

– A határon túli magyar művészek fogadására épült mólónak, kikötőnek az Erdélyből áttelepült Banner Zoltán művészettörténész nevezte egy katalógus előszavában az 1991-től 2006-ig működő Makói Művésztelepet.

Makón a XX. században több művésztelepet is alapítottak. A húszas években a helyi radikális polgárság vezéralakja, Espersit János ügyvéd hívására hozta el növendékeit Rudnay Gyula három egymást követő évben is a Maros-parti Konstantinápolyba, ahogy a fiatal József Attila nevezte a várost. Akkor páratlan társadalmi összefogással helybeli értelmiségi, iparos- és kereskedőcsaládok látták vendégül többek között a fiatal Barcsay Jenőt, Vén Emilt, Jég Ernőt stb.

A Maros menti Művésztelepet 1971-ben alapították. Fenntartója a város, résztvevői helyi és vendég képzőművészek, rajztanárok voltak. Ennél fontosabb volt, hogy Solymár István javaslatára határon túli

magyar festőket is meghívtak (Erdélyből Kuszto Endrét, Gáll Istvánt, Márton Árpádot; a Vajdaságból Torok Sándort, Gyurkovics Hunort, Nemes Fekete Editet), és olyan, akkor tiltott kategóriába tartozó hazaiakat, mint Halmy Miklós és Csiky Tibor.

A hetvenes évek közepén elkezdődött a kis vidéki, viszonylag független művésztelepek ún. *szakosítása*,

„Csángó pieta (Erdélyi kálvária, 1988)”

vagyis központi irányítás alá vonása, természetesen a *színvonal emelése érdekében*. Makó profilja a sokszorosított grafika lett, az akkor szárnyait bontogató, Tiltottból a Támogatott felé navigáló avantgárd grafika egyik fontos fellegrára, ahol nem volt többé helye sem a határon túli, sem a helyi, sem a renitenskedő, *eszmei tisztázatlanságban* leledző budapesti művészeknek. (Mint annak a kitűnő festőnek, aki éppen Franciaországból érkezett, ahol Andrassy Katinka jóvoltából fél évet tölthetett. Egyik ebédnél meg találta jegyezni, hogy nem kér paradicsomlevest, nem szereti, mert piros. Még aznap szóltak neki, hogy több meghívásra ne számíton.)

Solymárt előbb eltöltötték a határon túli művészekkel való foglalkozástól, majd az élőkől is, és kiküldték Japánba, hogy *okosodjék*. A kúra nem vált be, továbbra sem adta fel

szellemi függetlenségét, ekkor kitiltották a munkahelyéről: nem járhatott be a Galériába, bár a fizetését Pogány Ödön Gábornak köszönhetően megkapta. Kegyeszettsége nem tartott sokáig: 1977 januárjában rövid, súlyos betegség után meghalt. Felesége távozásának első évfordulóján követte őt a halálba.

A rendszerváltozás után 1991-ben megalakult makói önkormányzat úgy döntött, megszünteti a grafikai alkotótelepet, amelynek a kis vidéki városban nem volt közönsége, és egy újat alapít. A koncepció kidolgozására és a telep vezetésére engem kértek föl. Egy hét gondolkodási idő után igent mondtam azzal a feltétellel, hogy a telepen csak határon túli magyar és Makón élő képzőművészek vehessenek részt. 1991

augusztusában rendeztük meg az első művésztelepet hat erdélyi, három szabadkai és rajtam kívül még egy makói művész részvételével. A létszám a későbbi években húsz körülire nőtt, a második évtől kárpátaljaiak is jöttek, és egy-egy felvidéki művész is megjelent.

A telep szervezése, vezetése, az alkotó légkör biztosítása, a művészek ügyes-bajos dolgainak intézése, a nyitó-záró és esetenkénti bemutató kiállítások rendezése, katalógusok tervezése, szerkesztése, a közönség toborzása, a telep népszerűsítése, az anyagi feltételek megteremtése, mecénások keresése stb. emberpróbáló feladat volt, amit ketten láttunk el Gilinger Katalinnal, volt tanítványommal, az azóta megszüntetett ének-zenei általános iskola igazgatónőjével. Gilinger Katalin a hetvenes évek óta részt vett iskolai erdélyi csereprogramok lebonyolításában,

és hozzám hasonlóan elkötelezettje volt annak a gondolatnak, hogy a határon túli magyar művészet szerkesztésére az egyetemese magyar művészetnek, sőt: annak megújulásában kulcsszerepe van.

A Makói Művésztelep megalakulásának első pillanatától a támadások keresztüzébe került. Ezek részben nyíltan, részben burkoltan, alattomban, de szünet nélkül több irányból jöttek, soha nem lehetett tudni, hogy legközelebb merről és milyen formában érkezik a következő. A bántások elsősorban engem értek, a művészek szerencsére nem sokat érzékeltek ebből. A legfájdalmasabb az elszigetelés, a perifériára szorítottság volt, amit a saját művészi tevékenységemben egész életemen át elszenvedtem, és most azt kellett tapasztalnom, hogy a rendszerváltozás ezen jótányit sem javított, sőt inkább rontott: a határon túli magyarok művésztelepére is kiterjedt, holott a résztvevők többsége hazájában elismert, rangos művész volt. Erdélyből többek között Plugor Sándor, Páll Lajos, Kusztos Endre, Biró Gábor, Sipos László, Antal Imre, Kovács Géza, Székely Géza, Kárpátaljáról Földessy Péter, Micska Zoltán, Veres Péter, a Délvidékről Torok Sándor, Gyurkovics Hunor, Nemes Fekete Edit járt rendszeresen Makóra, de egyszer-kétszer Márton Árpád, Zolcsák Sándor, Kákonyi Csilla és az ungvári Szemán Ferenc is megjelent – aki *Öcsiként* szignálta Amerikában is kelendő festményeit. Mellőzöttsége ellenére a művésztelep tizenhat esztendeig fennállt és eredményesen működött, messze kiemelkedve az alkalmi nyári művésztáborok közül. Ide nem pihenni és szórakozni, hanem alkotni jöttek a művészek, sokszor kész tervekkel. Ahogy Szemán Öcsi félig viccesen jellemezte: *Makó? Makó az egy munkatábor!*

1999-ben megyei alkotói díjak lettek, 2000-ben elnyertük a Magyar Művészeti Akadémia millenniumi

arany oklevelét egy történelmi festménysorozattal, amelyet vándorkiállításán mutattunk be a millenniumi kormánybiztos hivatalának segítségével. Elismerést jelentett az is, hogy a Magyar Művészeti Akadémia tagjai sorába választotta a makói telep három jeles művészt: Páll Lajost, Kusztos Endrét és Sipos Lászlót.

A telepvezetés nem tett jót festői munkámnak: alkotó energiáimat teljesen felemésztette, nem maradt erőm és invencióm saját művek létrehozására. Hogy a többiek közül ki tudjam hozni a legtöbbet, ki kellett kapcsolni a saját becsvágyamat. Akiket vezettem, azoknak nem lehettem versenytársa is. Évről évre kevesebbet festettem, az utolsó évben már nem állítottam ki semmit, a festés helyét fokozatosan kitöltötte az írás.

Vezetői megbízatásunk négy évre szólt, a helyi választások után mindig az új képviselőtestület bízott meg minket mindig újabb négy évre. 2004-ben csúf, nemtelen, összehangolt hajsza indult ellenünk a megyei újságban és a városi televízióban, valamint a városi művelődési bizottságban annak ürügyén, hogy a helyi amatőr festőket nem hívtuk meg a telepre. Ezt úgy-ahogy elhárítottuk, de érlelődni kezdett bennem a lemondás gondolata. Még két esztendeig küszködtünk egyre romló anyagi feltételek mellett, míg 2006 őszén bejelentettük visszavonulásunkat.

Végül is a telep betöltötte azt a szerepet, amiért létrehoztuk: móló volt a Maroson, ahol kiköthetett a határon túli magyar művészek hajója, és utasai élvezhették az anyaország gondoskodását, feltölthettek, tovább indulhattak. Itt teljes jogú magyarnak érezhették magukat, mint ahogy azok is. Többségük művészi fejlődésében is fontos szerepet játszott a makói telep; az adott témák nem megkötöttek, hanem kibontakoztatták alkotó fantáziájukat, és segítségével sikerült hozzájárulni egy már régóta elavultnak, sőt halottnak hitt műfaj, a történelmi festészet felélesztéséhez.

– *Más területeken is vállaltál fontos feladatokat, sok mindenbe belevágtál, amivel, úgy érezted, hogy a magyar művészet, a magyar műveltség ügyét szolgálod.*

– 1965-ben kezdtem tanítani és 1994-es nyugdíjazásomkor sem hagytam abba a munkát, azóta alapfokú művészeti iskolában foglalkozom rajzoktatással. Úgy tűnik, sikerült maradandó nyomot hagyni tanítványaimban, többen elismert képzőművészek lettek, sokan előbb a gyerekeiket, most már az unokáikat hozzák vissza hozzám. Tanítványaim a hetvenes évektől sikerrel szerepeltek hazai és nemzetközi rajzpályázatokon, sok más mellett elhozták az indiai Shankar-pályázat fődíját: Indira Ghandi nagy aranyérmét, Nehru-aranyérmeket; elnöki aranyat Bangladesh-ből, fődíjat a debreceni biennáléről.

A gyermekrajzok révén kerültem kapcsolatba a tankönyvíró Boda Edittel, aki 1990 után kiadót alapított. Több kiadványát is illusztráltam, többek között Fülöp Géza könyv- és könyvtörténeti munkáját. Az illusztrációkat korabeli metszetek, rajzok alapján csináltam. Élveztem ezt a munkát. Mélységes csodálattal töltött el a magyar művelődéstörténet gazdagsága, az a mérhetetlen szellemi kincs, aminek eddig csak messze látó csúcsait ismertem, most azonban feltárultak előttem dombjai és völgyei: a könyv- és irodalomtörténet mellékszereplőinek munkássága is. Lebilincseltek a kódexmásoló barátok, apácák glosszái, főrangú házaspárok levelei, múltba merült utazások történetei, özvegy nyomdásznék erőfeszítései a műhely fenntartásáért, Krúdy levélváltása Kiss Józseffel, Márai vallomása az olvasásról, az elfeledett felfedező és a könyvek közmondásos sorsa. Az illusztrációk-

hoz kommentárokat írtam segítségül a képalírások elkészítéséhez, és nagyon meglepődtem, amikor a kész könyvben változtatás nélkül ezek jelentek meg. Az első reakcióm a szégyenkezés volt. Ekkor szembesültem először a nyomtatásban megjelent írás idegenségével. Azóta majdnem húsz év telt el, de még mindig nem szoktam meg a lelki pőreség és védtelenség viszolyogató érzését.

A rajzitanítás mellett – mert a női mindentakarás szelleme mindig újabb feladatok vállalására ösztökélt – bábozással, gyermekszínházzal, folyóirat szerkesztéssel is foglalkoztam, Makó műemlékeiről, művészeti értékeiről televíziós kisfilm-sorozatot forgattam.

Mindez sok időt és energiát igényelt, de olyan szellemi befektetésnek bizonyult, ami azóta is kamatostól térül vissza.

Csak a törekvések megvalósítása körüli szélmalomharcot sajnálom, amit nálunk mindenkinek meg kell vívni, aki tenni akar valamit, hát még ha hátrányos helyzetből vagdalkozik.

– *A nagy kihívások sorába tartozik az írás is. Alapérdeklődésed, fiatalkori terveid teljesedtek ki a kilencvenes évek óta keletkező szépprózai munkáidban.*

– Az írás kényszere váratlanul, ám bizonyára szükségszerűen tört rám a kellő pillanatban, 1993 februárjában. Egy irodalmi pályázat volt a közvetlen kiváltó ok: a *Heti Magyarország* írta ki a Haza és Haladás Alapítvánnyal közösen, *Anyák a történelemben* címmel. A kilencvenes évek elejének pezsgésében és a szabadság bűvöletében kapva-kaptam a témán, mert tizenöt éve halott anyám életének epizódjai tipikus huszadik századi asszonysorsot mintáztak, szinte közvetlenül írá-

nyította őket a történelem. Boldog békeidőkbeli, erdélyi gyerekkorát szétrobbantotta az 1916-os román betörés, az első világháború, az antant megszállás és a trianoni diktátummal a kiűzetés. Két békés évtized után az újabb világháború fenyegetése csak röpke másfél évet engedélyezett számára a visszatért szülőföld, Erdély északi csücskében, utána

„Trogmayer Ottó megnyitja gyűjteményes kiállításomat (Szeged, 1995)”

újabb menekülés következett. A háború mindenétől megfosztotta; bútorai és zongorája után a biztos polgári jólétől is, osztályával együtt ejtette túsul az ázott lódenkabátszagú proletárdiktatúra. Ötvenhat elbukásával az utolsó reménysugár is kihuny, és ő soha többet nem tudott kitörni az ideiglenesség állapotából.

Minderről korábban beszélni is alig lehetett, most pedig tálcán hozta a sors elém a megírás lehetőségét. Transzszzerű állapotban láttam munkához. Fél éjszakákat töltöttem az írógép mellett, és reggel vittem az agyonjavított új részeket az iskolatitkárnak, aki számítógépbe beírta. Ő volt az első olvasóm, és ha egy nap üres kézzel mentem, szemrehányóan hiányolta a folytatást. Biztató visszajelzés volt.

Írás közben egyre mélyebbre ástam magam a múltba, mind több emlék merült föl, de azért akadtak hézagok, és ezek miatt akkor, tizen-

három évvel szüleim halála után kinyitottam azt a két degeszre tömött ócska bőröndöt, amikbe anyám hosszú haldoklásának idején apám bepakolta az irataikat, anyakönyvi kivonatokat, leveleket, fényképeket és apróbb emléktárgyakat: anyám háztartási könyveit (pontos, dátumokhoz rendelt adatokkal), Ádám testvérem hajtincsét, nagyanyám szentképeit és egy – talán zászlóról lefejtett – himzett Kossuth-címert. Akkor még nem tudtam, hogy milyen aranybányára leltem, de később két könyvem is született az ott felhalmozott anyag felhasználásával.

Az Anyák a történelemben pályázat díját Alexa Károlytól vettem át, ő volt akkor a *Heti Magyarország* főszerkesztője. Emelkedett pillanat volt, pedig akkor még nem tudtam, hogy ez az esemény hosszú időre – ha nem örökre – eljegyzett régi-új arámmal, az irodalommal.

A siker, a kofferekben talált műtdarabkák, nagy erővel feltörő emlékeim és az azonnali megjelenési lehetőség, amit a megyei napilap kínált, további munkára serkentett. Írtam kiállítási recenziót, filmismertetőt, tv-kritikát, tudósítást a művésztelepről, interjút a résztvevőkkel, de legfőképpen visszaemlékezéseket. Ezekből születtek meg később a *Medárd lépcsőin* című első kötetem elbeszélései.

Az újságírás jó iskola volt. Tömör és szabatos fogalmazásra szoktatott és megtanított a húzás fontosságára; ha harminc sort kértek, nem adhattam harminckettőt, mert könyörtelenül törölték a két utolsó sort, néha az értelmetlenséggel sem törődve.

Akkoriban nagyon sok visszajelzést kaptam, szerették olvasni írásai-

mat az emberek. Saját emlékeimmel együtt a másokét is felszínre segítettem. Futó ismerősök szólítottak meg az utcán és önfeledten mesélni kezdték a gyerekkorukat, azt a világot, ami a hallgatás évtizedei alatt mélyen eltemetődött, a nemzedékek lánca elszakadt, és kialakult az össznépi amnézia.

– *Életed nagy részét képzőművészként élted le. Amikor írni kezdtél, tehetséged más rétegeit hoztad mozgásba. Hogy érzed, alapvetően különbözik egymástól a kétféle alkotómunka, vagy egyszerűen csak más eszközökkel jeleníted meg, fejezed ki ugyanazt a lényegét?*

– 1995-ben született meg az első olyan írásom, amitől elfogott a szédlés; éreztem, hogy ez valami más, mint az eddigiek. Nem pusztán leírtam, hanem teremtettem valamit. Elszakadtam a földtől és repültem, mint fiatalkori álmaimban. Talán húszsornyi szöveg volt a tv-híradóban látott Jeanne Calment-ről, a 120 éves arles-i asszonyról, és a műholdak és képernyők között tévelygő Szent Dávidról. Két napig a táskámban hordtam, úgyse fog megjelenni, egy ilyet nem tesznek bele az újságba, gondoltam, de végül erőt vettem magamon, és bevittem a szerkesztőségbe. Másnap nem akartam hinni a szememnek: a *Műholdak szibillája* keretes tárcaként a címoldalról köszönt rám.

Furcsa helyzet volt. Ott álltam ötvenhét évesen, nyugdíjba küldve, felnőtt gyerekekkel, nyolc-tíz unokával, kerek életművel a hátam mögött, és tudtam, hogy semmit sem szeretnék jobban, mint ilyeneket írni. Megint elébem kerül egy híd, arra készítetve, hogy feladva mindent, amit elértem, keljek át újra a folyón. Félttem az újtól, az ismeretlentől, a visszautasításoktól, amiknek ki kell majd tegyem magam. Viszolyogtam attól, hogy előlről kezdjek mindent, hogy kezdőként kilincseljek szerkesz-

tőségekben, amire egyébként lehetőségem sem volt. Nem utazhattam hetenként Pestre, hogy részt vegyek az olyan irodalmi szeánszokon, ahol fiatal írók vesézik ki egymás írásait, mint ahogy egy jeles szerkesztő ajánlotta nem sokkal később.

A múlt század öt utolsó esztendeje mintha kárpótolni akart volna: bárhová küldtem írást, minden pályázaton nyertem (a Móra Kiadó meseregény-pályázatán; a *Fejér megyei Hírlap*, a *Ferences Irodalmi Lap* és a *Napút* novellapályázatain; Nagy Lajos-díjat kaptam két egymást követő évben, és a Magyar Művészeti Akadémia millenniumi pályázatán). Értek azonban nagy veszteségek is: a napilap, amibe rendszeresen írtam, egyik napról a másikra megszűnt. Ezt elemi csapásként éltem meg, de később – mint már annyiszor az életemben – bebizonyosodott, hogy a lehetőség megszűnése javamra szolgált, mert továbblépésre kényszerített. Először Apáti Miklósnál (*Új Magyarország*) próbálkoztam, és a lap néhány hónap múlva bekövetkezett megszűnéséig megjelentek ott is az elbeszéléseim, majd Mányoki Endrének küldtem néhány novellát, aki az akkor induló *Napi Magyarország* mellékletét, a *Nézetet* szerkesztette. Tőle kaptam meg a lehetőséget 1997 júniusától, hogy hetenként írjam *Az én kalendáriumom* névnapokhoz, ünnepekhez kapcsolódó tárcanovelláit, amelyekben néprajzi, művelődéstörténeti és irodalmi elemeket ötvöztem családi történetekkel. Nagy ajándék volt ez, mert az írások révén átélhettem a hétköznapok és ünnepek, a szakrális év, a munka és a multságok rendjét és költészetét. Mindvégig úgy éreztem, a másfél évtizede eltávozott atyai barát, Bálint Sándor áll a hátam mögött: ötletet, ihletet ad és súg, ha szükségem van rá. A kalendáriumot sokan olvasták, és nemcsak én sajnálkoztam, amikor egy év leteltével

kiderült, hogy nincs tovább. Majoros Sándor – akkor a *Nézet* munkatársa – azzal vigasztalt, hogy inkább örüljek a szerencsémnek, a mai világban ritkaság, hogy valaki egy éven át folytathatja, amit elkezdett. Igaza volt, nemsokára a *Napi Magyarország* sorsa is megpecsételődött.

A kalendáriumot már számítógéppel írtam. Kisebbik lányom férje ugyanis nem egy új írógépet vett a tönkrement régi helyett – pedig ezzel bíztam meg –, hanem egy kimustrált számítógépet hozott. Be is kötötte, és egy órányi oktatás után visszament Pestre. Rettegve láttam munkához, folyton attól félttem, hogy elrontok vagy letörlök valamit, de muszáj volt írni, nem késhttem a kalendárium újabb epizódjával. Napokon át füstölt a telefonvonal, annyiszor kellett segítséget kérnem, de valahogy beleszoktam. Fogcsikorgatva tanultam meg a használatát, de hamar rá kellett jönnöm, hogy nagyszerű eszköz, különösen számomra, mert nagyon sokat segített – és segít – sajátos írásmódszerem alkalmazásában. Amolyan patch work-módon szabdalhatom, toldozhatom, foldozhatom, kivághatom, beszurhatom szövegeimet, kombinálhatom az idősíkokat. Mert írásaimban nemcsak emlékeket, régi hangulatokat, eseményeket, történeteket idézek föl, hanem magát az emlékezés folyamatát is megpróbálom megragadni, azt a jelenséget, ahogy a múlt átszövi a jelent, alá-fölébbújik, mint a stoppolásnál a pamut szálai.

Egyre szaporodtak elbeszéléseim. A bőröndökből előkerült töredékek és fényképek hallatlan erővel inspiráltak a múltban való kalandozásra, elfeledettnek hitt emlékek jöttek elő, és én mindezt megpróbáltam formába önteni. Sokat kínlódtam, mire rájöttem, hogy a írásművek hitelessége nem azonos a valóban megtörtént dolgok igazságával, és bár bennem az igazmondás kényszere erősen működik – igyekszem elkerülni még

az apró, konvencionális füllenéseket is –, kénytelen voltam belátni, hogy a történetek belső logikáját kell követnem. Így állt elő az a helyzet, hogy bár sokszor létező személyekről és valós helyzetekről írtam, emlékeztem hézagait kitalált dolgokkal kellett kitölteni, és sok mindent meg kellett változtatnom a valósághoz képest. Néha lelkiismeret-furdalás gyötört a fiktív betoldásokért, máskor családi titkok kifecsegése terhelte a lelkemet. Zoltán jót mulatott rajtam, *mindig tudtam, hogy hazudós vagy*, mondta, Klári lányom szerint meg folyton kitergetem a családi szennyest.

Majoros Sándor panasolja honlapján, hogy minden leírt szavát elhiszik az olvasók. Velem is így van, és az írás hol mulatságos, hol kínos helyzetekbe sodor. Az *Árapály a Vizes utcán* mélyben áramló homokfolyójáról például olyan plasztikus képet sikerült rajzolnom, hogy mindenki azt hiszi, azt nálunk meg lehet nézni. Holott több méteres mélységben elrejtve mozog, a sebessége centiméterekben mérhető, s ha mégis megjelenik egy frissen ásott gödör vagy árok alján, csupán sáros föld látható a mélyben, amely észrevétlenül nyeli el a tárgyakat.

Mézők ismerősöm képes volt felmászni az ótemplom tornyába, hogy megkeresse a toronykörüljáró téglapadlójába vésett jelet, amivel novellahősöm, a Földmérő jelezte a Kezdő Meridián helyét egy elbeszélésemben, és meg volt lepve, hogy nem találta. Magában és a világitás hiányában látta csalódása okát, mert még akkor is vakon hitte, hogy annak ott kell lennie.

A *Medárd lépcsőin* egyik elbeszélése miatt régi ismerősöm bepana-

szolt települési képviselőjénél, mondván, hogy az ő anyja még az ötvenes években sem hordott kopott báránybőrmellényt és ócska férfikalapot, mikor a fűtetlen konyhába indult főzni, ahogy én leírtam. Alig tudtam meggyőzni, hogy a polgári

„Mi ketten a Vizes utcai őszben a kilencvenes évek derekán”

életből akkoriban kicsöppent, ismerős asszonyokat sűrítettem össze P. néni alakjában. Bekecsben, bekötött fejjel apám tisztiorvos kollegájának feleségét láttam főzni a valóságban, ócska férfikalapot pedig az anyósom tett a fejére, mikor rossz időben a fűtetlen konyhába indult.

Amikor a Napi Magyarország is megszűnt, megint nem volt hova írnom: a Magyar Nemzetnek megvolt a maga gárdája, egyébként is a politika vette át az uralmat; az irodalom, sőt a kultúra is kiszorult a napi- és hetilapokból. Így aztán megint más terepet kellett keresnem.

Hirtelen ötlettől vezérelve 1998 májusában egy novellámat borítékba

tettem, és elküldtem Lázár Ervinnek. Azért választottam őt, mert megláttam a nevét a Hitel folyóirat címlapján, és eszembe jutott *Ló a házban* című novellája, amit sok évvel azelőtt gyerekeimmel tovább bonyolítottunk, magyarázatot keresve – és találva – a

fölöttünk lévő lakásból jövő titokzatos zajok eredetére. Lázár Ervin postafordultával válaszolt. Szép, kézzel írt levelet küldött, igazi lázárervines levelet, a papír hátulján Vacskamatit ábrázoló rajzzal (kezében macskalábnyomos zászló), olyan levelet, amit éjszakára a párnája alá tesz az ember. *Kedves Asszonyom, nagy örömet okozott az írása, a szívemből van írva! Nekem is egyre többet járnak az eszemben elködlött dédanyáim, de én nem tudtam volna ilyen megejtően megírni őket* ... (ami persze túlzás, de akkor is nagy dicséret). Meg hogy már nyugdíjban van, nevét a fiúk csak szeretetből írják a lapra, de azért ajánlani fogja írásomat, mert bizonyára azért küldtem, hogy megjelenjen.

Úgy is lett, a *Csoportkép nőkkel* decemberben jött a Hitelben. Varga Domokosnak is küldtem írást, később az első novelláskötetemet is eljuttattam hozzá. Ő ízekre szedte írásaimat, és praktikus tanácsokat adott: *Magának ...ki kellene bújni a magának érez, de kinötte...* írta a kalendáriumi keretekről, amelyekbe megpróbáltam néhány akkori írásomat belegyömöszölni.

Irodalmi orientáltságomnak a végső lökést a Magyar Művészeti Akadémia millenniumi pályázata adta. Gyurkovics Tibor felhívásából azt olvastam ki, hogy rám szabták a kiírást, hiszen családom történetén mindenütt átsüt az elmúlt másfél

évszázad történelme, a határidőig azonban mindössze néhány napom volt. Eszeveszett hajrában szerkesztettem köteté meglévő novelláimat, és adtam postára az utolsó pillanatban a *Medárd lépcsőin* kéziratát.

A díjkiosztó ünnepség emlékezetes epizódja volt, amikor a zsűritag Vathy Zsuzsa kézen fogva vitt oda férjéhez: *Ervin, nézd, itt a kanáris nő!* A *Medárd lépcsőin* egyik novellája ugyanis kanárikról szól. Sokféle minősítem közül ez a *kanáris nő* a legkedvesebb, úgy hordom, mint a legszebb kitüntetés.

Vathy Zsuzsának köszönhetem a Te barátságodat is, ő ajánlott minket egymásnak. 1999 januárjában jártam először a Széphalomnál a Városligeti fasorban, akkor ismerkedtünk meg személyesen, ugyanúgy pártfogásodba vettél, ahogy a pályakezdő fiatal írókat, mert mint mondtad, késői indulásom miatt hátrányos helyzetben vagyok, hiányoznak mellőlem a nemzedéktársak, akik egyébként figyelnek egymásra és számon tartják egymást.

Első könyvem, a *Medárd lépcsőin* a millenniumi könyvhéten jelent meg, és azon a szűk körön belül, ahová eljutott, sikert aratott. Bemutatták a *Poroló* című rádióműsorban, és a Széphalom pályáztatta a Bródy-díjra is, amit ugyan egy fiatal író vitt el, az esélyesek között azonban engem is meghívtak a díjkiosztásra felolvasni.

A *Medárd lépcsőin*-hez különös viszony fűzött. Írása nagy érzelmi megrázkódtatást jelentett; ezek a novellák úgy szakadtak ki belőlem, mintha szültem volna őket, és festői tapasztalataimból tudtam, hogy az ilyesmi egyszeri és megismételhetetlen jelenség, attól félttem, hogy egy-könyves író maradok. Az ilyesféle aggodalmak szerencsére nem akadályozták a munkában, és mivel a napilapok sorra elfogytak alólam, irodalmi folyóiratok prózarovatának kezdtem írásokat küldeni.

A vidéki szerkesztők szóra sem méltattak, kivéve a veszprémi Új Horizontot, ahol a főszerkesztő egykori jóbarátunk, Raffai István volt, aki Makón kezdte újságírói pályáját, a fővárosiak viszont (Hitel, Kortárs, Liget, Magyar Napló, Napút) minden további nélkül közölték novelláimat. A Napút novellapályázatán díjat is nyertem, és Szondy György személyesen, telefonon közölte velem a jó hírt; alighanem kíváncsi volt rá, mit csináltam idáig, mert az írásomból kiderült, hogy nem vagyok fiatal. Levendel Júlia is azt kérdezte első Ligetnek küldött elbeszélésem után: *Ismernünk kellene?*

Volt olyan szerkesztő is, aki a telefonban kifaggatott, majd egy hét múlva közölte, hogy sajnos nincs írói tehetségem, csak olvasott, művelt vagyok, de az íráshoz ez kevés. Mit tagadjam, rosszul esett, de nem tudott megingatni; Lázár Ervinnek, Vathy Zsuzsának, Ambrus Lajosnak, Szepes Erikának és Neked jobban hittem. És Horgas Béláéknak is a Ligetnél, akik nemcsak sorra jelentették meg elbeszéléseimet, hanem állandóan újabbak írására ösztököltek. Hét év alatt több mint félszáz novellám jelent meg náluk, vagyis újra került számomra egy fórum, ahol nem kellett kivárni a másutt többhónapos vagy akár éves átfutási időt, nem beszélve arról, hogy mindig azonnal visszajelezték.

2002-ben a Széphalom kiadta *Az én kalendáriumomat*, szerencsére rábeszéltem, hogy rajzoljak illusztrációkat is hozzá. Szép könyv lett, ráadásul kelendő. Az utolsó darabig elfogyott, nem lehetők fel az antikváriumokban sem példányok belőle.

2004-ben fölvettem az Írószövetségbe. A Szegedi Írók Társaságának megalakulása óta (1998) tagja vagyok, és beválasztottak az Írók Szakszervezete elnökségébe is, ahol hónapról hónapra élvezhetem például Jókai Anna, Nagy Gábor,

korábban Vasy Géza társaságát is, hallgathattam őket, és bepillantást nyerhettem általuk a jelenkori magyar irodalom útvesztőjébe.

2005-ben az Ünnepi Könyvhétre megjelent az *Árapály a Vizes utcán* című novellafüzérem ugyancsak a Széphalom Könyvműhely kiadásában. Többen írtak róla (Vasy Géza a Magyar Naplóban, Majoros Sándor az Új Horizontban, Varga Mária a Kortársban, Lukáts János a Napútban, Bogoly József Ágoston a Marosvidékben), Domokos Mátyás pedig (szintén férjem, Zoltán egykori iskolatársa, aki eddig nem vett tudomást irodalmi kísérleteimről) halála előtt egy évvel levélben avatott íróvá: ... ezt, ami írásaidban meglevenedve feltáruul, még nem írta meg senki, márpedig az igazi próza mindig és elengedhetetlenül ismeretlen anyag, világ (ahogy tesszik) fölfedezése és író módra való föltérképezése. Neked ez hitelesen sikerült... Egyszóval: Gratulálok!

2005 karácsonyán megkaptam a Liget folyóirat *nem-díj* ajándékát, a Varga Zoltán Zsolt által készített és felajánlott *Ősanya* című kisplasztikát, 2006-ban pedig az V. Csopaki Irodalmi Fesztivál díját az *Árapály a Vizes utcán* című kötetemért. Kétszer is sikerrel szerepeltem az Írószövetség és a Honvédelmi Minisztérium irodalmi pályázatán, és idén negyedszerre válogattak be *Az év novellái* antológiába. 2009-ben a Liget kiadta az *Utazások a labirintusban* című novelláskötetemet.

Jelenleg egy irodalmi szakácskönyvem van a Széphalomnál, ami – akár csak eddigi köteteim – felőleli az elmúlt másfél évszázad történetét, és bár úgy tűnhet, hogy ételekről írok benne, felmutat valami többet is. Ahogy a könyv fülszövegében írod: „Különös hangulatot kölcsönöz a könyvnek Szindbád alakja, aki a múltból, és Odette személyisége, aki mintha a jövőből érkező folytatna

párbeszédet a főhős mindenkori jelenével. Mindkét kísérő valamiképpen szellemi jelenség, noha a reális történet részesei és valós személyek.”

Kötetté kellene szerkeszteni többi meglévő írásomat is, amelyekből elég markánsan rajzolódik ki néhány téma. Egyik az első világháború és Trianon, a másik pedig a Földméről és Prédikátorról szóló elbeszélések füzere, de vannak művészsorsokat felvillantó munkáim is. (Egy regényről is álmodom, amiből még csak egy kis részlet van kész, de túl gyorsan megy az idő, én meg egyre lassúbb leszek, és egy író barátom szerint a regény nem az én műfajom.)

– Nemcsak alkotóművészként vagy termékeny, szép család vesz körül, akiknek a gondjait ma is a magadénak tudod, vállalkozol a nehéz helyzetbe jutottak kisegítésére, átvállalod a rossz bizonyítványt hozó unoka nevelésének gondját. Sokan megkérdik, hogy fér mindez el egyetlen életben?

– Van egy érdekes fajtája, amelynek gyökérsarjaiból újabb fák nőnek ki, így ugyanabból a gyökérsarjából kinőve előbb ligetté, azután erdővé terebélyesedik. Ilyen lesz lassan a családunk, már a harmadik generáció-t látjuk felcseperedni.

Anyám is, apám is egyke volt, de mindketten népes családban nőttek föl. Anyámnak volt féltucat unokatestvére, apámat pedig fiatal, gyerektelen nagynénik és nagybácsik vetették körül, mert Örzi nagyanyámék heten voltak testvérek, és közülük a legfiatalabb – az a bizonyos palacsintasütő Mancika – csak öt évvel volt idősebb apámnál.

Anyám mindig sok gyereket szeretett volna, de hosszú jegyesség után, harmincévesen ment férjhez. Első gyermeke meghalt, a történelem is közbeszólt, így ketten lettünk az öcsémmel, a nagy család vágyalom maradt. Unokatestvéreink sem voltak, csak öreg rokonaink, akiktől generációk választottak el.

Én tizennyolc évesen mentem férjhez, tizenkilenc voltam, amikor Klári világra jött, huszonnégy Pali és huszonhat Zizi születésekor. Az unokák is korán kezdtek jöddögélni; 1980 őszen alig múltam negyvenéves, amikor megérkezett az első. Azóta kisebb-nagyobb szünetekkel érkeznek, másfél hete született meg a tizenkettedik. Ha ehhez hozzáadom az öt dédunokát a szintén úton lévő hatodikkal, elmondhatom, hogy anyám kívánsága teljesült, egy nagy család ősanjaként néz vissza ránk az örökkévalóságból, és örülhet, mert abból, amit tőle kaptam, semmi sem veszett el, igyekeztem továbbadni mindent.

Gyerekeink és unokáink is könyvek között, alkotó légkörben, sok bölcs, tehetséges és érdekes embert megismerve nőttek föl; beoltva az irodalom és a művészetek iránti vonzódással. A lányok magyar–ének szakos tanárok, fiunk történelem–angol szakot végzett. Művelt, okos és jó gyerekek, szeretik egymást és összetartanak, bár szanaszét szóródva élnek. A viharos életű legidősebb – aki nagyszerű dallamalkotó képességgel született, időnként verseket zenésít meg nagy érzékenységgel, hibátlan stílusérzékkel, de teljesen ötletszerűen – most éppen a Velenceitónál; a középső – a fiú – egy Dráva menti erdő közepén él. A legfiatalabb főváros környéki faluban lakik; magyart tanít egy jó hírű középiskolában. Irodalmi ténykedésem kezdete óta ő az egyik első kritikusom: szigorú, képzett és szakszerű. (A másik a férjem, aki még a régi, háború előtti gimnázium gazdag tudásanyagának és saját történelmi érdeklődésének köszönhetően eleven latin szótár és élő enciklopédia. Ha mindkettőjüknek sikerül megfelelnem, akkor nyugodtan küldöm írásomat akárhova.)

Az unokák és a közöttünk lévő generációs szakadék fölött hidak ívelnek át. Vannak kérdéseik, amikre

tőlem várják a választ, és vannak dolgok, amiket tőlük kell megkérdeznem.

– Ma is ott élsz, abban a makói házban, amely nagy- és dédszüleid otthona közé épült. Szinte ki sem mozdultál a Vizes utcából, írásaid pedig több évszázadot és a Kárpát-medence változatos helyszíneit töltik meg történeteiddel. Ez az otthon számodra az a biztos pont, amely – Bolyai János szavával élve – ha megadatik, a tehetséges ember ki tudja mozdítani helyéből a világot?

– Életem hetvenkét évéből hatvanötöt Makón töltöttem, ebből is negyvenet a Vizes utcában. Nincs hely a világon, amit jobban ismernék. Ha kinézek az ablakon, anyámat és apámat látom, a kertben Örzi nagyanyám szöszmötöl, nagyapám Szilaj kutyával játszik, arrébb a templomkertben a Prédikátor és a Földmérő sétál, aggodalmasan figyelve a Nagyparókia falán szélesedő repedéseket, és éjjel, ha felébredek, hallom a ház alatt áramló homokfolyó hullámverését, figyelem árapályát. Itthon vagyok az elődeim közt, akik sokkal elevebbek, mint valaha.

Hajnalban ébredek. Kibotorkálok a konyhába, forró vizet engedek egy bögrébe, belekeverek két kanál nescafé, azután visszaülök az ágyba, ölembe veszem a masinát, és írni kezdek. Lassan kivilágosodik az ablak négyszöge, feketerigók csőre koppan a bádogpárkányon, cinkék csapnak le egy-egy szem napraforgómagért, túlhan, a Szegedi utcán dübörögni kezdenek a kamionok, ébredezik a város, az én szűk és kicsiny világom, ahonnan azonban éppúgy látszik a Hold és a Nap, mint bármely más pontjáról a Földnek.

Természetesen a múltat írom, annak is azt a vetületét, amit csak én látok, amit csak én ismerek mindenkinnél jobban, s ami nélkül fikarcnyit sem ér a jelen, és oda a jövő.

Mezey Katalin